

Süleyman Alıyev

ÇAĞDAŞ
POEZİYAMIZDA
NƏSİMİ

SÜLEYMAN ALİYEV

ÇAĞDAŞ
POEZİYAMIZDA
NƏSİMİ

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - "Təknur" - 2014

Süleyman Aliyev. Çağdaş poeziyamızda Nəsimi. Bakı - "Təknur" nəşriyyatı - 2014. 64 səh.

Kitabda XIV yüzillikdə yaşayıb-yaratmış İmadəddin Nəsimi haqqında çağdaş sənətkarlarımızın poetik fikirləri öz əksini tapmış və bu fikirlərə tədqiqatçı münasibəti bildirilmişdir.

Kitab ali və orta məktəbdə dərs deyən müəllimlər, eləcə də öz xalqını və millətini sevən hər bir şəxs üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-444-03-3

© S.Aliyev, 2014

ÇAĞDAŞ POEZİYAMIZDA NƏSİMİ

*Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb
həqdən qaçar,*

*Gər bu miskin aşiqi, sərpa soyarlar,
ağlamaz.*

(Nəsimi)

*...Qəhrəmanların ölümü günəşin
qürubu kimidir.*

(K.Marks)

Klassik Azərbaycan poeziyasının görkəmli və istedadlı nümayəndələrindən biri də şair-filosof İmadəddin Nəsimidir. O, sarsılmaz inam və işıqlı zəka sahibidir. Bu şəxsin yaradıcılığı son dərəcə rəngarəng və zəngindir. Ölməz şairimizin yaradıcılığı Azərbaycan bədii fikir tarixində əhəmiyyətli yer tutur.

XIII əsrin axırlarında yaşamış İzzəddin Həsənoğlu, eləcə də Şeyx Səfi yaradıcılığında formalaşan Azərbaycan bədii dili XIV əsrdə Qazi Burhanəddin "Divan"ında yüksək səviyyəyə çatdı. Bu dövrdə ədəbiyyatda və ictimai-siyasi fikirdə formalaşmış humanizm prinsipləri Seyid İmadəddin yatrədıcılığında öz zirvəsinə çatdı.

Nəsimi Azərbaycan dilində şeir yazmaqla o dövrdə Azərbaycan dilini daha da zənginləşdirmişdir. Düzdür, Nəsimi ərəbcə, farsca da yazmışdır, lakin ən çox üstünlüyü Azərbaycan dilinə vermişdir. Şairimizin məhsuldar əməyi sayəsində Azərbaycan dili ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, Yaxın Şərqdə ən geniş mövqə tutmuş bir ədəbi dilə çevrilmişdir.

Günəşin qarşısını daim qara buludlar ala bilmədiyi kimi qara qüvvələr də Nəsiminin tutduğu əqidənin qarşısını ala bilməmişlər. Buna görə də o, əsrlərin tutqun üfüqlərindən

şəfəq saça-saçə bu günə qədər keçib gələ bilmişdir.

Xalqımızın söz ustaları bu günümüzdən xeyli əvvəl yaşamış bu söz sənətləri haqqında gözəl və unudulmaz əsərlər yaratmışlar. Şairlər onun poetik obrazını əsərlərində canlandırmışdılar. Ancaq onu da deyək ki, Azərbaycan poeziyasında Nəsiminin bədii obrazını əks etdirən əsərlər o qədər də çox deyildir. Maraqlıdır ki, bu əsərlərdə də Nəsiminin obrazı mənşəcə el ədəbiyyatı qaynaqları ilə bağlıdır. Bu bağlılıq da təbiiidir. Çünki istər klassik, istərsə də müasir şeirimiz olsun, onların ən yaxşı nümunələrini sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən hansı mənbədən bəhrələndiyini aydınlaşdırdıqda gedib müdrik xalq yaradıcılığı xəzinəsinə çıxırıq.

Biz XVII əsrdə Laçın rayonunun Gülübdird kəndində yaşayıb yaratmış Sarı Aşığın yaradıcılığında da Nəsiminin yad edildiyinə rast gələ bilirik. Aşıq poeziyası xalqın həyatı,

məişəti, arzu və əməlləri ilə sıx surətdə bağlıdır. Aşıqlar xalqla bir deyib, bir güldükləri kimi kədəri və sevincləri də bir olmuşdur. “Gördüklərini, eşitdiklərini – real həyat hadisələrinin xalq arasında carçısı olmuşlar. Xalq heç də “Aşıq gördüyünü çağırar” sözlərini təsadüfi söyləməmişdir. Aşıqlar uzun əsrlərdən bəri yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütün Yaxın Şərqi təbəqəpərvər xalqlarının qəlbində əbədi iz buraxan Nəsimi azadlıq və qəhrəmanlıq timsalı olaraq qəlblərində yaşamışlar. Məsələn, Sarı Aşıq bayatılarının birində bu ölməz qəhrəmanın ölümünü yad edib, insanları sədaqətə, vəfaya çağıran bayatı qoşmuşdur.”

Gözəllik soy iləndi,
Şahmar da soy iləndi,
Nəsimi tək yolunda
Bu Aşıq soyulandı.¹

¹ Sarı Aşıq. Şeirləri. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1966, səh.76

Nəsimi haqqında poeziya incilərindən biri də Aşıq Ələsgərin “A yəməndədir” təcnisidir. Şifahi xalq yaradıcılığına, xüsusən klassik aşıq şerhinə dərinləndən bələd olan Ələsgər “Əbədiyyət üfqlərində doğan eşq günəşi”nin adını söz sərrafları ilə bir sırada çəkir:

Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi,
Onu çalib kim tərpedər nəsimi?
Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi
Onlar da yazdığı ayə məndədir.¹

Aşıq sazı sinəsinə basaraq görkəmli söz sərraflarının – Firdovsinin, Füzulinin, Hafizin, Nəsiminin adını telli sazı ilə eldən-elə, obadan-obaya yaymışdır. Onsuz da xalq arasında dərin məhəbbətlə sevilən bu yüksək

¹ Aşıq Ələsgər. Toplayanı və tərtib edən İslam Ələsgərov. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1956, səh.146.

intellekt sahibi (Nəsimi) bir daha xalqın nəzərində ucalmışdır.

Nəsimi cismən ölmüşdürsə də ruhən ölməmişdir. “Nəsimi, doğrudan da, əsrinin tutqun, qaranlıq göylərinə aydın bir səhər gətirən günəş idi. Vaxtı ilə Qərb öz Cor-dano Brunosunun ölümü ilə həyəcanlanıb dalğalandığı kimi, qoca Şərq də bu böyük azərbaycanlının ölümü ilə həyəcanlanıb dalğalanmışdır.”¹

Xalq öz qəhrəmanlarını, öz sənətkarlarını heç vaxt unutmur. Onların adını əbədiləşdirmək və qəlblərində yaşatmaqla onlara nəğmələr, dastan və poemalar qoşmuş və qoşur. Bunlar isə sanki həzin, məlahətli, ecazkar və füsunkar bir musiqiyə - melodiya çevrilərək xalq arasında öz əks-sədasını tapır. Könülləri oxşayan, ürəyi ovunduran, fikri hərəkətə gətirən bu cür əsərlərdə biz gah

¹ M.Cəfərov. “Klassiklərimiz haqqında”, Bakı, Uşaqgəncəsr. 1948. səh.17

qəlbimizin səsinə eşidir, xalqımızın arzu və xəyallarından, sevinc və qəmlərindən, istək və nisskillərindən xəbər tutur, gah da köhnə feodal dünyasına lənətlər yağdıran, insanı hər bir şeydən üstün tutan, sözlə yüksək qiymət verən, mübariz, cəsarətli, möhkəm əqidəli insanların obrazları ilə tanış oluruq. Biz belə əsərlərdən misal olaraq şair Qabil İmamverdiyevin “Nəsimi” poemasını göstərə bilərik. Şair uzun illərdən bəri belə bir mövzunu işləmək üçün axtarışlar aparmış, Nəsiminin dövrünü, ictimai-tarixi hadisələri diqqətlə araşdırmış və bu dövrdə olan dini mistik cərəyanların mahiyyətini dərinlən öyrənmiş, sələflərinin və müasirlərinin ona necə təsir etdiyinə xüsusi fikir vermişdir. Məhz elə bunun nəticəsidir ki, Qabil XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış Azərbaycan şairi İ.Nəsiminin ölməz obrazını “Nəsimi” adlı tarixi romantik poemasında mahir bir sənətkar qələmi ilə canlandırmışdır. O, əsər üzərində on il işləmişdir.

Üç hissədən ibarət olan poemanın birincisi hissəsi 1970, ikincisi 1972, üçüncüsü isə 1974-cü ildə çap edilmişdir. Lakin, 1980-cı ildə isə o bütöv bir kitab halında nəşr edilmişdir.

Əsər tarixi-romantik poema olmasına baxmayaraq, real tarixi həyat hadisələri ilə şair xəyalının yaratdığı hadisələr ayrılmaz bir vəhdət təşkil edir. Xalq şairi S.Vurğunun belə bir fikri vardır: “həyatı realistcəsinə təsvir etməyi birtərəfli başa düşmək olmaz. Ən qüvvətli realist sənətkarlarda ən yüksək yaradıcılıq xəyalı və romantika olur. Realizmi romantizmə qarşı qoymaq olmaz. Əsil sənət əsərlərində bunlar ayrılmaz bir vəhdət təşkil edir və eyni dərəcədə zəruridir”.

* * *

“Nəsimi” poemasının mərkəzində əsasən, öz əqidəsindən dönməyən humanist bir şairin – Nəsiminin taleyi durur.

“Qiymət”, “Xəncər və məktub”, “Darülmərə”, “Fəzullahın vəsiyyəti”, “Haray”, “Nəsim nahiyəsi” hissələrini, həmçinin Fatimənin və Fədanın dilindən yazılmış parçaları, eləcə də bəzi ricətləri, müəllif nitqlərini çıxsaq şair hadisələri Nəsiminin dili ilə nəql edir. O xəyalən, Nəsimi ilə görüşür və onunla söhbət edir. Nəsimi isə başına gələn hadisələrdən ona söhbət açır. Bu söhbətlərdən məlum olur ki, Nəsimi feodal qanunları və dini etiqadların törətdiyi rəzaləti görür. Feodal cəmiyyətinə qarşı onda nifrət baş qaldırır. O, bu cəmiyyətdə olan şəriət ehkəmpərəstliyinə qarşı çıxır və “ənəlhəq” – mənəm Allah deyir. Bu isə Allahın təbiətdə, əşyada, insanda təcəllə etdiyinə inanmaq deməkdir:

Yazdım fəryadımı, yazdım ahımı,
Mən özümdə tapdım öz allahımı...
Ənəlhəq! Söylədim məğrur, aşikar
Əks-səda verdi insanlar, quşlar...

Mən yollara çıxdım bu etiqadla
İnsanam-allaham –dedim inadla¹.

Səh.8.

Şair çox haqlı olaraq ilk dəfə Azərbaycan dilində fəlsəfi şerin əsasını qoyan Nəsimini ana dilinə yüksək qiymət verən bir şair kimi təsvir etmişdi. Bunu biz aşağıdakı bənddə aydın görürük:

Yazdım yana-yana ana dilimdə
Üz tutdum cahana ana dilimdə.
Sözümün kəsəri bu dilə bağlı,
Şeirimin dəyəri bu dilə bağlı.

Səh.8.

Nəsimi panteist olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq onun yaradıcılığında sufizm

motivlərinə də rast gəlirik. “Sufizmdə isə Nəsimini cəlb edən cəhət onun islam dini ehkamlarına tənqidi münasibəti, allahın insanda təcəssümü və insanın ruhu təkamül nəticəsində allah dərəcəsinə yüksələrək “ənəlhaq” deməsi idi.”¹

Sufizm Nəsimi yaradıcılığının ilk illərində ona təsir etmişdir. Şair sonradan bu təsirdən tam xilas ola bilməmişdir:

Nehrdən süzülən buz kimi ayran!
Keçməz hürufi də, sufi də ondan.
Sənin nəzərində kimdir sufilər?
Onlar düyün düşmüş kələfə bənzər.
Mən də bir düyünəm dolam-dolaşiq
Bəzən büllur kimi, bəzən bulaşiq.
Bulağa bənzərəm, çaya bənzərəm,
Buludlu, buludsuz aya bənzərəm.

Səh.7.

¹ Qabil. Nəsimi.Bakı, “Yazıçı” – 1980, səh.8.

Qeyd: Bundan sonra “Nəsimi” poemasından gətirilimə nümunələr bu kitabdən olacaq.

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə, I cild, Bakı 1960, səh.273

Ancaq buna baxmayaraq Nəsimi sufiliyin bəzi müddialarından tam uzaqdır. Çünki sufilər real varlığı inkar edirlər, insanı tərkidünyalığa, asketizmə səsləyirlər. Lakin nəsimi heç də belə deyildir. Poemada göstərilir:

Mənə tərkidünya deyirsə hər kim
İnanma, övladım! İnanarmısan?
Yalan sanarmısan, puç sanarmısan
Mənim əqidəmi, etiqadımı?!

Səh.9.

Nəsimi heç də sufi deyildir. Çünki bu şairin dünyagörüşü və yaradıcılığı üçün həlledici və əsas cəhət deyildir. Hələ Yaxın Şərqi ölkələrində orta əsrlərdə (xüsusilə X-XVI əsrlərdə) geniş yayılmış sufizm ideoloji cərəyanı Nəsimiyə az da olsa təsir etmişdir. O, bu cərəyanın mütərəqqi tərəfindən istifadə etməklə sufizm pərdəsi altında real həyat hadisələrini əks etdirmişdir.

XIV əsrin ortalarında Orta Asiyada iri feodal dövləti hakimi Teymur (1370-1405-ci illər) böyük qüvvə ilə Azərbaycana hücum etdi. Xalq isə bu zülmərdən qurtarmaq üçün onlara qarşı mübarizəyə başladı. Belə bir şəraitdə "XIV əsrin sonlarında Azərbaycanda islam dini ehkamlarına və Teymurilər hökmranlığına qarşı yönəldilmiş dini siyasi bir hərəkət olan hürufilik yayılmağa başlamışdır. Əslində hürufilərin çıxışları feodallar əleyhinə müxalifət xarakterində idi".¹

Nəsimi də bu hürufiliyin tərəfdarı idi. O da hürufi idi:

Bu hürufiliyim, bu təriqətim,
Həyatın eşqiylə yarandı inan.

Səh.9.

Şairdə gələcəyə böyük bir ümid, böyük bir inam görürük. O, zülmətli gecələrin aydın səhərlərini əvvəlcədən görür:

¹ Azərbaycan tarixi. Üç cildə, 1-ci cild. Səh.219.

Günəşi saralmış üfqlərimdə,
Qızarır dan yeri, açılır sabah!

Səh.9.

Qabil Nəsiminin obrazını yaratdıqca, bu xoş səhərin seyrinə daldıqca qəlbi təlatümə gəlir, Nəsimisə Günəş kimi yaqut göylərin qübbəsinə qalxır. Şairin xəyal aləmində Nəsimi ilə görüşməsi onu heç də passivləşdirmir, əksinə, onu aktivləşdirir. Xəyal aləmində qabil bu üsyankar şairə belə qiymət verir:

Ulu əcdadımın yanar nəfəsi!
Sənsiz boğularam, havasız ollam.
Əsilsiz etməsin tarix heç kəsi
Sənsiz-zəminəsiz, mənasız ollam.

Səh.10.

Mənim şair babam, sənə qiyməti
Bir nəfər verməyir, bir millət verir;
Zaman təsdiq edir bu həqiqəti,
Səndən danışmağa zəmanət verir.

Səh.12.

Ana dilimizin axar-baxarı
Şerində bir daha aşkar oldu.
Böyük Füzulinin şah misraları
Sənin bünövrəndə bərqərar oldu.

Səh.12.

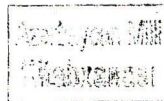
Poemanın başlanğıcında gələn və Nəsiminin dilindən verilən "Heyrət", ondan sonra gələn və müəllifin dilindən verilən "Qiymət" parçaları maraqlı bir dialoqu xatırladır.

Nəsimi:
Sən hara, mən hara, oğlum, ay oğlum?!
İl yox, əsrləri bir-bir say, oğlum!

Səh.7.

Qabil:
Səndən övladların bixəbərmidir?
Nəyə şükr edirsən gözündə heyrət?

Səh.10.

Azərbaycan Milli Kitabxanası

Nəsimi:

Dünyanın əvvəli-axırı varsa,
Bu əvvəl-axırı ölçmək olarsa;
Yenə bu ölçüdən kənardayıq biz,
Uzaq...Uzaqdayıq, gör hardayıq biz.
Səh.7.

Qabil:

Axı kim deyir ki, bizdən uzaqsan
Çox da görünürsən göz qabağında!
Sən qövsi-qüzehsən, parlayacaqsan
Sənət göylərinin sonsuz tağında.
Səh.10.

Nəsimi:

Bəs məndən nə qalib sizə yadigar?
Səh.7.

Qabil:

Deyirsən nə qalib səndən yadigar?
Babəklə yanaşı şöhrətin qalıb.
Yurdun babasıdır vüqarlı dağlar,
Dağlara bərabər silqətin qalıb.
Səh.11.

Belə bir səhnə ilə şairin çox düzgün obrazını yaradan Qabil Nəsiminin şairlik sənətinin geniş, şahin qanadlarının üstünə alaraq yüksəklərə qaldırmışdır.

Poemada Nəsiminin dili ilə verilən: "Bəs məndən nə qalib sizə yadigar?",

Yaxud:

Nə "kəsər", nə "dəyər"? Mən kiməm ki kim?
Nə karəyəm özüm, nəçidir şeirim
Babam Nizaminin yanında, oğlum?!
Nəvəm Füzulinin yanında, oğlum?!*

Səh.8.

misralarından aydın olur ki, əsərdə Nəsimi sadə, təvazökar bir şair kimi göstərilib. Axı, xalq arasında məsəl var: "Ağac bar gətirdikcə başın aşağı dikər," yaxud:

"dolu sünbül dik dayanmaz."

Ağsaqqal Nəsimi uşaqlıq illərini, "Sel kimi coşğun, bulaq kimi rəvan, "Kasıbların taleyinə tüstülənib yanan", "Elmdə, bacarıqda dərin-dərin ümman" olan şairi, yeni

ilk müəllimi və böyük qardaşı Şahi Xəndanı xatırlayır.

* Nəsimini bu sualına Qabil belə cavab vermişdir:

Bir xəzinəsən ki, bitməz-tükənməz

Ünvanın aşikar, yerin aşikar.

Adın, dəst-xəttin itməz, silinməz

Səndə iki nədir, yüz cahan sığar!

“Asımanın gözlərindən axan abi-nisyan”, göy üzünə bəzək vuran qövsü-qüzeh, bütün quşların cikkildəşməsi, ancaq bülbülün cəhcəh vurub şirin nəغمə oxuması, Vətən, “Ana südü, ana ruhu, ana dili nə deməkdir?” Bütün bunlar şairi düşündürür, ona cavab axtarır. Bu da onu bizim nəvələrimizdə mühitinə, dövrünə açıq gözlə baxan bir şair kimi canlandırır.

Şair bədii priyomdan istifadə edərək, Nəsiminin xəyalən uşaqlıq illərinə qaytarmaqla onun xarakterini bir daha oxuculara çatdırır.

Get-gedə Nəsiminin püxtələşdiyini, onun Azərbaycan xalqının milli mədəniyyəti və ədəbiyyatından, Nizami və Xaqani bəddi irsindən qidalanan dünya görünüşünün genişləndiyini görürük.

Lakin “qürurlu macərəlar, ölü deryalar”, “körpəsiz yırğalanan beşiklər”, “oyulmuş göz yerindəki deşiklər”, “susuz quyular”, “vüsali qiyamətə qalmış hicran”, “dolu vurmuş zəmi”, “elli-elli elsizlik”, “dilli-dilli dilsizlik”, “gören korlar”, “eşidən karlar” – “boşluqdur, boşluqdur, boşluqdur” – deyən Nəsiminin təbiətə, cəmiyyətə baxışlarında müəyyən boşluqlara da rast gəlirik. Hürufiliyin başçısı Fəzullah Nəiminin Şamaxıya gəlməsi onun təbiətə, cəmiyyətə baxışlarındakı boşluqları doldurursa da, tamamilə tərəddüd və şübhədən xilas ola bilmir. Caharsuyun ziddiyyətli çalarlığı : bir yandan vur-haylar, xışiltılı ipəklər, zər-xaralar, al-əlvan qədəklər, parıldayan bilərziklər, başqa bir yandan bülbül dəni, çarlıq gönü; bir

yandan xonçalarda saqqız, başqa bir yandan dilli-dilavərləri meydan sulaması, başqa bir yandan əlsiz ayaqsızların yerlə sürünməsi, kababçı ətrafında acların vurnuxması, susan vicdanlar Nəsimidə şaşqınlıq yaradır və Fəzullah təriqətinə daxil olduğu etiqadı zəiflədib yox edir:

Kəniz satan həqir hara, “ənəlhəq” hara?
Ac-yalavac fəqir hara, “ənəlhəq” hara?
Əzən hara, dözən hara, “ənəlhəq” hara?
Sürtülmüş cam! De sən hara, “ənəlhəq” hara?

Hər buyruğa “bəli” deyən söz dilənçisi,
Hər alçağa “ali” deyən söz dilənçisi,
Sözlərin muncuq qədər qiyməti varmı?
Sən vücudi-bişərəfdən allah olarmı?

Səh.55.

Qabil bu üsyankar şairin obrazını çox real əks etdirmişdir. Nəsimi şeirlərinə biz feodal ruhani cəmiyyətinə, ictimai ədalətsizliyə tənqidi münasibət görürük. İnsanpərvərliyi,

doğruluğu tərənnüm edən şair cəmiyyətdə olan nöqsanları görür, öz zəmanəsindən şikayət edir” sözü, işi bir olan vəfalı insanların olmadığından şikayətlənir:

Qanı dövrandə bir qəlbi dəqəlsiz,
Qanı aləmdə bir aricə dinar?
Qanı həqqi bilən bir gerçək ər kim,
Ola doğru anın dilində köftər?

Qanı gerçəkliyin bir həqqə aşiq,
Qanı görmüş həqi bir əhli –didar?
Qanı qəflət şərabindən bir ayıq?
Qanı əsrüklərin cəmində hüşyar?¹

Nəsimi şeirlərində qadına yüksək qiymət verir. O, qadının sözünü dirilik suyuna bənzədir. Hətta gözəlliyə laqeyd baxan şəxsləri isə sadəcə həcər (daş) adlandırır:

¹ Nəsimi. Seçilmiş şeirləri. Uşaqgəncnəşr, 1962, səh. 51-52

“Əsir olmayan hüsnünə adəmi
Həcərdir, həcərdir, həcərdir həcər”.

Qabilə şairi qadına münasibət məsələsində kövrək, gözəlliyə vurğun bir insan kimi tərənnüm edir. O, Nəsiminin iki misra şerini:

“Könlümün viranəsində gənci-pünhan
bulmuşam,

Olmuşam şol mahə qurban, canu canan
bulmuşam .”²

qız qarşısında onun özünə (Nəsimiyə)
dedirtməsi bunu bir daha sübut edir. Bu heç
də onu hisslərinin əsiri olan bir obraz kimi
kiçiltmir. Əksinə, onu insaniləşdirir.

Şair Nəsimini haqlı olaraq həm də
vətənpərvər bir şəxs kimi təsvir edir.

Zülmət səltənətinə məğrur insani hissləri
ilə şəfəq saçan Nəsimidə insanpərvərlik,
vətənpərvərlik dərin bir vəhdət təşkil
edir. Onun vətənə məhəbbəti də elə in-
sanlığa məhəbbətindən doğur. Nəsiminin
vətənpərvər bir şair olmasını onun vətəndən
ayrılıqda dediyi sözləri bir daha təsdiq edir:

Sakitlikdə çeşmələrin səsi aşkar,
Uzaq-yaxın bulaqların dili rəvan.
Dinləyirəm, qoy bu munis sırıltılar
Qulağımda əbədilik qalsın hər an.

Dolanıram kəhrizlərin başına ki,
Əyilirəm bulaqların daşına ki,
Şirinliyi ürəyimə dolsun mənim,
Sərinliyi yadigarım olsun mənim.

Elə nəzər salıram ki, hər bucağa,
Elə qədəm basıram ki, bu torpağa,
Elə heyran baxıram ki, şəhərimə
Əksi düşsün ahənribə gözlərimə.

¹ Nəsimi. Seçilmiş şeirləri. Uşaqgəncnəşr, 1962,
səh.53. Yenə oradan, səh-94

² Yenə oradan, səh. 94

Şair vətəndən ayrılıqda qardaşının qəbri ilə vidalaşmağa gedir. Bu, doğma Şirvan torpağından ayrılan şairi kədərləndirir. Vətən həsrəti, qardaş həsrəti, şairin kədərinin üstünə kədər gətirir, lakin get-gedə bu kədər yumşalır. Şair üzünü qardaşının qəbrinə tutub deyir:

Əbədidir böyük hicran, ey Şahi dadaş!

Söylə nəyə bərabərdir vətən firqəti?

Uyuyaydım, bu torpaqda sənin kimi kaş,

Taleyimdən istəmədən özgə qisməti.

Səh.67.

O cənuba getdikcə onun qəlbindəki vətən sözü əsla solmur.

Poemada “Xaqanisi Zühur edib Şirvanımın!” misrası ilə, bəlkə də, şair haqlı olaraq Nəsiminin “Xaqanidən dini ehkamların əzici, boğucu əsarətinə, şeyxlərin, qazilərin riyakarlığına qarşı etiraz səsi ucaltmağı öyrənməy”¹

¹ M.Quluzadə. “Nəsimi” Namizədlik dissertasiya-

inə, “Yenə evdə yalnız idim əlimdə Xəmsə” misrası ilə “Nizamidən insanın əzəmət və qüdrətini, onun həyata istək və arzularını tərənnüm etməy”¹ inə işarə etmişdir.

Qanlı müharibələrin şahidi olan şair (Nəsimi) sanki uca bir yerdə durub vətən torpağının qəsbkar atlarının ayaqları altında tapdalanmasına etiraz səsinə ucaldır:

Həyatdır-torpağın bir ovuc dəni,

Qəsbkar atının nalları nədir?

Övlada anadır doğma vətəni,

Övladın zəncirli qolları nədir?

Gedin saraylara, baxın şahlara,

Dil verər tutiyə şəkər, qənd ilə

Ana lisanının neçə diyara

Qadağan eyləyir qılıbənd ilə.

si. Səh.106. QEYD: Əsərin makinada yazılışından istifadə edilmişdir.

¹ Yenə oradan. Səh.106.

Bütün meşələri neyə döndərin,
 Ahəngə çevirin küləkləri də.
 Bütün ümmanları meyə döndərin
 Çiynimə qondurun mələkləri də.
 Məni zərrə qədər məst edə bilməz,
 Mənim mənliyimə qəsd edə bilməz.

Səh.121.

Xalq şairi S.Vurğun demişdir ki, müsbət qəhrəmanın şərlə, ona zidd olan mənfə qüvvələrlə mübarizəsini vermədən onun obrazını yaratmaq olmaz.¹

Biz də bu nöqteyi-nəzərdən Nəsimiyə qarşı çıxan “şər qüvvələrin” mübarizəsinin qısa şərhini verməliyik.

Hurifilər islam dini ehkamlarını rədd edərək kamil insanları müqəddəsləşdirir, onları mal-dövlət hərisi olan, xalqın qanını soran feodallara qarşı qoymuşdular. Hürufilərin

¹ S.Vurğun “Böyük sənət uğrunda .” Bakı, gənclik 1970. Səh.14.

dini ehkamları rədd etmələri heç də islam dinini rədd etmək və inkar etmək demək deyildir. Onların bəzi üstün cəhətlərini də şişirdib feodalizm quruluşunun düşməni hesab etmək səhvdir.

XIV əsrin sonunda Azərbaycanda yayılmağa başlayan hürufilik təliminin başçısı Fəzullah Nəimi idi. Bu təlim həm də Teymurilər hökmranlığına qarşı yönəldilmiş dini-siyasi hərəkət idi ki, Nəsimi də bu yol ilə gedirdi. F.Engels göstərmişdir ki, “bütün orta əsrlər boyu feodalizmə qarşı inqilabi müxalifət davam edir. Bu müxalifət zamanın şəraitinə uyğun olaraq, gah mistika şəklində, gah açıq bədət şəklində, gah da silahlı üsyan şəklində çıxış edir.”¹

XIV əsrin sonunda “Azərbaycanın şimalında şimal dövləti mövcud olduğu bir zamanda ölkənin teymurilər tərəfindən ələ

¹ K.Marks və F.Engels. Əsərləri, 2-ci nəşri. 7-ci cild. Səh.361.

keçirilmiş cənub vilayətləri Teymurun oğlu Miranşahın idarəsinə verilmişdi. O, şəhər və kəndləri amansızcasına talayır, əhalini var-yoxdan çıxarır və təzyiqlə altındadır saxlayırdı. Miranşahın qəddarlığı xalq kütlələrinin qəzəbinə səbəb oldu. Xalq arasında da Miranşahı “Miranşah” adlandırırdılar ki, bu da İlanşah deməkdir.”¹

Hətta sonradan o, hürufilərə qarşı çıxmış və onun başçısı Fəzlullahı öldürmüşdür.

Azərbaycanda hürufiliyin ciddi təqibi də belə bir vaxta düşmüşdür. Ona görə də öz əqidə müəlliminin arxasınca gedən Nəsimi Azərbaycanda dura bilməzdi. O, Azərbaycandan çıxıb getməli öz əqidəsi, öz mübarizəsini davam etdirməli idi. Doğrudan da, o, təqib olunmasına baxmayaraq, hürufiliyi yaymağa başlamışdır. Bu kimi hadisələrin poemada real cizgilərlə verilməsinin şahidi

oluruq ki, bu da bizim gözümüzdə Nəsimini bir əqidə mücəssəməsi kimi ucaldır.

Müəllif hər şeydən əvvəl Nəsiminin əqidəsindən dönməyən, onun uğrunda mübarizə edən üsyankar bir filosof kimi verməyi qarşısına məqsəd qoymuşur.

Məgər obrazın parlaq təcəssümü üçün başqa obrazların parlamaşı lazım deyildir-mi?! Bəli, əlbəttə, lazımdır, məhz elə, buna görə də, müəllif Nəsiminin əqidə müəllimi Fəzlullahın parlaq obrazını yaratmış və tarixi faktlarda olduğu kimi Miranşah tərəfindən qətlə yetirildiyini və qızı Fatmanın isə hürufi təbliğatını yenidən canlandırmağa çalışmasını rəngarəngliyi ilə vermişdir. F.Engelsin sözləri ilə desək tipik şəraitində tipik xarakter yaratmışdır. Deməli, Nəsiminin obrazının parlaq təcəssümü üçün bunlar hökmən verilməli idi.

Faktlardan aydın olur ki, “Nəsimi dövründə hürufiliyin ən çox yayıldığı ərazi Azərbaycan olmuşdur. Məlumdur ki, o

¹ Azərbaycan tarixi. Üç cildə, 1-ci cild. Səh.219.

dövrədə Azərbaycanda, o cümlədən Bakıda, hürufilər ciddi surətdə təqib edilirdi, odur ki, hürufilərin bir çoxu Yaxın və Orta Şərqi başqa ölkələrinə qaçmağa məcbur idi.” Hətta Nəsiminin ardıcılıarı Əli – ül – Əla və İmadəddin Nəsimi Türkiyəyə qaçaraq orada hürufiliyi yaymağa məcbur olurlar”.¹

Həm dövr üçün, həm epik əsər üçün münasib olan ən mühim əlamətləri götürən müəllif tarixi Nəsiminin obrazını yaradarkən onda mahiyyətə heç bir dəyişiklik etməmişdir. Əsərdə Fəzlullahın və Şahi Xəndanın Nəsimiyə yaxınlığı Nəsimi obrazının açılmasına kömək etmişdir, bu heç də şair xəyalının məhsulu deyil, tarixi həqiqətlərdən gəlmişdir.

Şair Nəsimi obrazını hərtərəfli açmaq, Azərbaycanda hürufilikdən əvvəlki həyatı

vermək üçün Teymurilər hökmranlığına incə ştrixlərlə işarə etmişdir.

“Nəsimi” də bir sıra tarixi şəxsiyyətlərin adı çəkilir, bəzi tarixi hadisələrə işarə edilir. Bu heç də tarixi hadisələri aydınlaşdırmaq üçün deyil, bəlkə də elə əsərin özü, obrazların açılması bunu tələb edir. Məsələn, əsərdəki Hüseyn İbn Mənsur Həllac Nəsiminin əqidə müəllimidir. O, “X əsrdə yaşamış, fars əyalətində anadan olmuşdur. Onun təriqəti Hüseyniyyə və ya Həllaciyyə adı ilə Yaxın Şərq ölkələrində geniş yayılmışdır. Öz şeirlərində panteist fikirlər təbliğ etmiş və “ənəlhəq” (mənəm allah) dediyinə görə ərəb xəlifəsi Müqtədirbillah tərəfindən Bağdadda 922-ci ildə dara çəkilmişdir. O, dinsiz olmamışdır, lakin, Allahın insanda təcəssümünü irəli sürmüş və şəriət əhkamlarına tənqidi münasibət bəsləmişdir. Mənsur son nəfəsinə kimi öz etiqadına sadıq qaldığı, ölümü cəsarətlə qarşıladığı üçün əsrlər boyu

¹ Zümrüd Quluzadə. “Hürufilik haqqında yeni məlumat” məqaləsi. “Elm və həyat jurnalı”, 1969, 6. Səh.21.

mərdlik, sədaqət, qorxmazlıq rəmzi kimi dillərdə dastan olmuşdur”.¹

Nəsimi də göründüyü kimi bu yoxluq ilə getmiş və Mənsura olan məhəbbətini əks etdirmək üçün elə yaradıcılığının ilk dövründə “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazmışdır. Bu da poemada öz əksini tapır.

Biz Nəsimini poemada qabarlı əllərə, alın tərinə - bir sözlə, yaradıcı zəhmətə pərəstiş edən, onu böyük bir pafosla qiymətləndirən humanist bir şair olduğunu görürük. Onun bənnaya dediyi sözlərdə bu özünü doğruldur:

Söylə, heç özündən varımı xəbərin?
 Özün görmüsənmi özünü barı?
 Axı damar-damar dəmir əllərin
 Ucaldıb müqəddəs məbədgahları.
 Ömür kitabını yaxşı varaqla,

¹ Nəsimi. Seçilmiş şerləri, Uşaqgəncnəşr 1962, İzahatlar və qeydlər, səh.163.

Dünyanı bəzəyib onun hər anı. . .
 Mən allah bilirəm sən tək insanı .

Səh.87

Nəsimi nəcibliyi, gözəlliyi onun cəmiyyətə və zəhmətə olan sağlam münasibətindən, vətənpərvərliyindən, xalq mənafeyi ilə bağlı olmasından irəli gəlir.

Nəsimi xalqa arxalanır. Xalq nümayəndələrindən isə əsərdə bəna, hürufi Əbdülsəlim, bəzircanlar: Rəhman, Mərdan və Sübhan, balıqçılar, dülgər, papaqçı, xarrat, qullar, Zərdüşt yadigarı atəşpərəst baba və başqalarını göstərə bilərik. Əsər boyunca Nəsimi hər cür əqidə sahiblərini: atəşpərəstləri, büt-pərəstləri və başqalarını yalnız yoldan döndərməyə çalışır, onları öz əqidəsi ilə silahlandırmaq istəyir.

Nəsimi dövründə atəşpərəstlik ömrünün başa vurmuş bir etiqad olsa da, yenə də bu etiqada hörmət bəsləyən ayrı-ayrı şəxslərə rast gəlmək olar. Belə şəxslərdən poemada Zərdüşt yadigarı, gəmilərə yükvuran

atəşpərəst qocanı göstərə bilərik. Nəsimi humanist bir insan kimi üzünü atəşpərəst babaya tutub deyir:

Çəkmə ciyərinə qurumu, hissi!
Oddan qarışqa da törəməz, baba!
Onsandır aləmin xası, xalısı,
Heç şey əvəzini verəmməz, baba!

Ey baba, qəbul et bu etiqađı!
Allahdır məxluqun bayrağı insan.
Allahdır insanın birinci adı,
Üz döndər yerində kül qalan oddan.

Dalğalan dəniz tək, yan günəş kimi,
Günəş külə dönməz, qurulmaz dəniz
Həqqə dəvət edir səni Nəsimi,
Ənəlhəq! Aləmin xaliqiyik biz.

Səh.110

Mübarizə meydanında şairin tərəfdarları və əlehidarları aydın seçilir. O, Bakını xənagaha – hürufi mərkəzinə çevirmək

istəyir. Buna görə də mübarizə meydanına tək atılmır, öz tərəfdarları ilə başqa şəhərlərdə də bu etiqađı geniş surətdə yayamağa çalışır:

Qoy bu etiqađın, bu məsləkin də,
Vulkanı püskürsün neçə şəhərdə.

Səh.123

- deyir.

Mübarizədə Qazi Nurullah, Əmir Cabbar, Əmir Zülfiqar və başqa bu kimi mənfi qüvvələrlə rastlaşır. Dərin hörməti olan Nəsimi xalq nümayəndələrinə düzgün yol göstərir. Papaqçı hürufilər Miranşahın sağ əli Qazi Nurullahı öldürmək istəyirlər. Çünki onlar düşünürlər ki, əgər o, sağ qalsa, çox işlər törədəcəkdir. Lakin, yüksək zəka sahibi Nəsimi onlara düzgün yol göstərir və deyir ki, “Xəncər – bıçaq yara üstən vurur yara”. Ona görə də, “Qazini yox, qazidəki nəfsi, şəri, bədi, nəhsi, məkri öldürmək” lazımdır.

Nəsiminin humanizmi o dərəcədə yüksəkdir ki, o, qatı, mürtəcə olan qazının

yox, onu pis əməllərə vadar edən vasitələri aradan götürmək istəyir. Bu məqsədlə də Qazi Nurullaha məktub yazılır və onun qarşısına yüksək tələblər qoyulur:

Öz əlinlə qəlbindəki ilanı boğ!
Fitnəni boğ, fəsadı boğ, rıyanı boğ!
Bacarmasan öyrədərək şərhini biz. . .
Çarə nədir, tükənsə də sözlərimiz.

Qazi yuxudan ayılıanda palıd döşəməyə saplanan xəncəri və onun dəstəyinə sarınmış məktubu görür , onu açıb oxuyur və dəhşətə gəlir:

Qazi döşəmədən çəkir xəncəri,
Sanki ürəyindən dartıb çıxarır.
Yapışıb, ilişib xəncərə saplar,
Sumağı xalsanının əlvan sapları.
Oxuyur məktubu şəriətmədar,
Doğranan sapmışdır, yoxsa damarı?

Səh.161.

Qazi həmin məktubu Darüləmarəyə - Təbriz əmirliyinə gətirib göstərir. Bu bir daha hürufilərin təqibini gücləndirir. Hürufi papaqçı Əminəddin həbs edilir, onun evindən Nəsiminin “Cavidannaməsi” tapılır. Onun hürufi yoldaşlarından da bir neçəsini də tuturlar. Onlar öz başçıları Nəsimini ələ vermirlər. Bu da onun xalq arasında nə qədər böyük hörmətə malik olduğu göstərir.

Hürufi Fatimə üçün qaragüruhçuların edam tonqalı yandırmaları, carçıların bunları xalqa xəbər vermələri, xalqın qaraguruhçuları daş kəsəkə basmaqla onların tonqalını dağıtmaları , eləcə də, Nəsiminin “Uzaq Rum torpağına, doğma Rum elinə” getməsi əsərdə inandırıcı verilmişdir.

Nəsiminin şöhrətinin getdikcə artması isə əqidə müəllimi Fəzlullahın məslək bayrağının daha da yüksəklərdə dalğalanmasına səbəb olur.

Şair Konya şəhərini “əlvan şəhər” adlandıraraq onun yaşıl dağ etəyində bağ-

lı-bağatlı, güllü-çiçəkli yerdə yerləşdiyini və qala divarlarının diş-diş olmasını təsvir edir. Bununla yanaşı səfiyə başçısı Orxan ilə bir getməsinə, Rumun ən qüdrətli söz sərkərdəsi, hürufi şairi Əli - ül - Əla və Konya şəhərinin kiçik mədrəsə sahibi Feyzullah ilə bizi tanış edir. Əli- ül - Əlanın Nəiminin “Cavidannamə” sini nəzmə çəkməsindən söhbət açır və göstərir ki:

Bura nədir? Ürfan evi, söz kəşanəsi!

Şeyx Sədrəddin Qünyəvinin kitabxanası.

O həm böyük mədrəsədir, həm də xanəgah,

Mürşidə də, müridə də nişəngah, pənah

Bu xəzinənin sahibidir Əli – ül - Əla

Bu xidmətdə şair tapıb ömrünə mənə.

Səh.214.

Şair məslək qardaşlarının bir-biri ilə görüşmələrini belə təsvir edir:

Açdı qollarını Əli - ül - Əla

İki ağ çalınalı zirvə görüşdü...

səh.217.

Şair Nəsimini duya-duya, sevə-sevə ürək çırpıntıları ilə təsvir edir. Onu qərribə psixoloji sarsıntılardan keçirir.

Nəsimi Rum eli ilə Caharsu arasında bir oxşarlıq görür. Caharsu kimi burada da qul bazarı, qul alveri var. Bu qulların bəzisi hindu, bəzisi həbəş, bəzisi ərəb, bəzisi də əfqandır.

Şair belə bazarları görmək istəmir, insana alçaq nəzərlərlə baxanlara nifrət edir. Bu isə onun elmi dünyagörüşünün üstün olub yüksək insani keyfiyyətlərə malik olmasından irəli gəlir.

Nəsimi Türkiyədə öz təriqətini yayır. Onun xalq arasında hörməti, şan-şöhrəti həmin ölkənin hökmdarı Fərman paşaya çatır. Nə ilə məşğul olduğunu öyrənir və siyasi işlə əlaqədar olaraq ona:

Sən xatasan, siyasətsən
 Al qönçəsən səhər çağı.
 Nə qədər mən səlamətəm,
 Nə qədər sən səlamətsən
 Gəl, tərک eylə bu torpağı
 səh.252.

-deyirsə də xalqın şairə dərin hörmət
 bəslədiyini görüb ona heç bir şey etmir və
 Nəsimiyə deyir:

Bir də ona şükür eylə ki,
 Hər qitədə get söylə ki:
 Rumi yatan bu torpağa
 Şair qanı axa bilməz
 Şair qanı tökən paşa
 El içinə çıxma bilməz!
 Səh.253.

Şair həmin ölkədə rast gəldiyi toy
 məclislərindən birində qırx il əvvəl Şir-
 vandən çıxmış Muradla – Şahi Xəndanın

mədrəsə yoldaşı ilə rastlaşır və onun ailəsi
 ilə yaxından tanış olur. Vaxtı ilə Şamaxının
 Minaxorunda rast gəldiyi qənirsiz gözəlin
 Muradın qızı Zəhra olduğunu görür.

Şair əsərdə Muradın ailəsi ilə Nəsiminin
 tanışlığını çox inandırıcı vermişdir.

Əsərdə Zəhra ilə Nəsiminin bir - birini
 sevməsi təbiidir. Nəsimi sevinc içindədir.
 Çünki, öz istəklisinə yetmiş, həm də Şir-
 vana – Şamaxıya qayıtmaq istəyir. Lakin,
 çox keçmir ki, bu sevinc kədərlə əvəz olu-
 nur; Zəhranın böyük dayısı Nicatın Bağdada
 gəlib hürufi Fədanın ələ keçməsi xəbərini
 verdikdə Nəsimi Şamaxıya qayıtmaqdan əl
 çəkir və birbaşa Bağdada – Fədanın arxasın-
 ca getmək fikrinə düşür. Bu vaxt Zəhranın
 gül yanaqlarında həm sevinc, həm də kədər
 yaşı gilələnir. Hər iki aşiqin həm vüsəl, həm
 də ayrılıq içərisində olduğu görünür. Lakin
 belə bir vaxtda Nəsimi ümumi əqidə uğrunda
 olan məhəbbətini şəxsi ailə məhəbbətindən
 üstün tutur. Ondən ayrılmaq istəməyən sev-

gilisi Zəhra ilə birlikdə Fədanın arxasınca getməli olur.

Şair Nəsiminin obrazını get-gedə rəvnəqləşdirir, püxtələşdirir və onun keçirdiyi psixoloji momentləri yerli-yerində bədii şəkildə əks etdirir.

Nəsimi Fədanın arxasınca gedib onun yerini öyrənir. Bu işdə Mürsəl adlı birisi ona kömək edir. Məlum olur ki, Fəda öz əqidəsini, öz işini geniş şəkildə yaymaq üçün müəyyən vasitələrdən istifadə etməli olur: o, karxana açdırır və öz tərəfdarlarını artırır.

Şair hürufiliyə qarşı çıxan, ona zərbə vurmaq istəyən din xadimlərini qələminin qüdrəti ilə pisləyir və ümumiləşmiş hürufi – Fəda obrazı yaradır. Biz Fədanın hürufi kimi parlamasında heç də Mürsəlin rolunu azalda bilmərik. Mürsəl də balıqçı olmasına baxmayaraq fədaya qoşulur, onun işinin, əməllərinin carçısı olur. Fədanın Kərxdə açdığı karxanada, hətta əqidə müəllimi Nəsiminin divanının nəşr etdirdiyinin də

şahidi olur. O, Nəiminin qızı Fatimə və başqaları ilə öz əqidəsini yayır, insanın ən qüdrətli, ən şərəfli bir varlıq olduğunu deyir. İnsanın üzündə Allahın təcəlla etdiyini göstərir.

Lakin çox keçmir ki, bu karxananın gizli bir hürufi məkanı olduğu aydınlaşır. Məhz elə bu da fədanın ölümünə səbəb olur.

Bütün əsər boyu Nəsimi qərribə psixoloji sarsıntılar keçirir. Bir tərəfdən Nəsimi bu qərrib ölkədə ata, Zəhra isə ana olur. Şair sevinir. Digər tərəfdən də Fədanın ölümünü eşitdikdə anlaşılmaz bir ağrı şairin varlığının hər bir guşəsinə səpələnib onun vücudunu çeynəməyə başlayır.

Bir tərəfdən dərzi oğlu Zamin şairin şeirlərini əzbərləyir, onun divanının üzünü köçürür, mədrəsədə yayır. Mədədin gözü-nün ağrı-qarası iyirmi yaşlı Zamin çox keçmir ki, başqa yoldaşları ilə şairin şerlərini əzbərləyir. Divan Zamin və yoldaşı Zahirin əlində tutulur. Lakin, hər ikisi divanın öz-

nün olduğunu deyir. Ona görə də cəlladlar onları öldürmək üçün meydana gətirirlər. Digər tərəfdən də şair səhərisi Hələbi tərk etmək istəyir. O, Hələbə gəlməsinin hədə olmasına təəssüflənir. Bir tərəfdən fədanın faciəsi, digər tərəfdən də körpə uşaq, uzun yol, odlu qum və isti külək şairi düşündürür. O, yol ehtiyatı üçün bazara çıxır ki, hazırlıq görsün. Bu vaxt meydanda hay-haray eşidir. Ora yaxımlaşır, Zaminin onun divanına görə cəllad əlində olduğunu görür. Nəsimi özünü irəli verir, “divan mənimdir” – deyir. Zamin buraxılır. Onsuz da təqib edilən Nəsimi tutulur.

Şair əsərdə qədim təzkirlərin verdiyi rəvayətlərdən məharətlə istifadə etmişdir. Həmin rəvayətlərdən biri budur ki, Hələbdə şairin çox sevimli şagirdlərindən biri Nəsiminin:

Həqbin nəzəri bayəd, ta ruye-məra binəd,

Çeşmi ki, bovəd xudbin, gey ruye-xoda binəd.

-mətləli qəzəlini ucadan avazla oxumuş. Eşidənlər: “Bu qəzəl kimindir?” – deyə gəncdən soruşurlar, “mənim şeirimdir,” – deyə cavab verir. Buna görə də gəncin qətlinə hökm verib, boğazına ip salaraq dar ağacından asmaq istəyirlər. Bu zaman Nəsimi özünü hadisə yerinə çatdırır və deyir ki, şeir mənimdir. O gənc mənim xatirim üçün özünü isnad vermişdir. Gənci buraxıb Nəsimini tutur və dərisinin soyulmasına hökm verirlər. Dərisi soyulduğu zaman şair çoxlu qan itirir və rəngi sarılmağa başlayır. “Rəngin nə üçün sarılar?” – deyə soruşanlara şair cavab verir ki, “mən əbədiyyət üfiqlərində doğan eşq günəşiyəm, günəş qürub edəndə sarılar”.

Başqa bir rəvayətdə şairin ölmünə hökm vermiş ruhani demişdir:

“Bu elə məlundur ki, onun qanından bir damcı hara düşsə, kəsib atmaq lazımdır. Təsadüfən şairin qanından bir damcı əmin ruhaninin barmağına sıçrayır. Camaat ondan

barmağının kəsilməsini tələb edir, o isə qorxub: “mən söz məsəli demişəm” – cavabını verir. Bu zaman şair al qan içində deyir:

Zahidin bir barmağın kəssən dönüb
həqdən qaçar

Gör bu miskin aşıqı sərpa soyarlar ağır-
maz.

Üçüncü bir rəvayətdə guya şair başqalarının altına quran ayəsi yapışdırıbmış. Ona görə də o öldürülüb.

Qabil Nəsimi kimi mütəfəkkirin obrazını çox düzgün əks etdirmişdir. O, epik-romantik poemasında Nəsimini daim inkişafda vermişdir. Nəsimi həm filosof, həm də şair olaraq təsvir edilmişdir. Bu da onun Piri Muğanla, Fəzullahla, hürufi sənətkarlarla, eləcə də hökmdar və fanatiklərlə, sevgilisi Zəhranın intim dünyasında özünü göstərir.

Nəsimi öz mübarizəsində ardıcıldır. Onun mübarizəsi geniş coğrafi məkandadır.

Bu mübarizə Şamaxıdan Bakıya, Bakıdan Təbrizə, Təbrizdən Konyaya, Konyadan Ağ saraya, Ağ sarayadan Bağdada, Bağdaddan Hələbə keçir.

Şair orta əsr Şirvanının ictimai həyatını, onun bazarını, zıncırovlu karvanını, müəzzin və məscidlərini, məktəb-mədrəsəsini milli koloritlərlə təsvir edir.

Poemada şair həm heca, həm də əruz vəzninin müxtəlif növlərindən istifadə etmişdir. Onu da qeyd edək ki, bu epik-romantik poemanın araya, ərsəyə gəlməsində Nəsiminin öz şerləri şair üçün güclü dayaq nöqtəsi olmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı əsər qüsurdan da xali deyildir. Şair hadisələri təsvir etdikcə aydın duyulur ki, o, hissə qapılır. Ona görə də təsvir etdiyi qədim mədəniyyət abidələrinin həddindən artıq təsvirini verir. Bu da az qalır ki, əsas hadisələrdən uzaqlaşmağa səbəb olsun.

Lakin böyük bir tarixi, romantik-epik poema üçün bu xırda qüsurlar heç də əsərin bəddi dəyərini azaltmır, onun gözəlliyinə xələl gətirmir.

Əsəri oxuduqca XIV əsrdən baş qaldıran böyük bir şairin əzəmətli və vüqarlı obrazı daim gözlərimiz qarşısında canlanır.

600 il bundan əvvəl yaşamış böyük şair haqqında Lev Ozerov deyir: "Mən Nəsimini dünya lirikasının Koperniki adlandırmaq istəyirəm. Nəsimidən 100 il kiçik olan Kopernik təsdiq edirdi ki, kainatın mərkəzi Yer deyil, Günəşdir. Böyük astaranomun Günəş haqqında dediklərini Nəsimi 100 il əvvəl insan haqqında demişdir. "Biz M.Qorkinin qəhrəmanlarının məşhur "İnsan – məğrur səslənir" sözlərini hələ ondan VI əsr əvvəl yaşamış Nəsiminin misralarında rast gəlirik.

Nəsiminin amalı, əqidəsi bizə eyni zamana Babəki xatırladır. Bunlar bir-birinə ruhən, mənəviyyatca çox yaxındılar. Hətta C.Cabbarlının "Od gəlmi" əsərindəki El-

xanla (Babəklə) Qabilin "Nəsimi" əsərindəki Nəsimi surəti arasında oxşar cəhətlərə rast gəlirik:

1.Elxan(Babək) və Nəsimi tarixi şəxsiyyət kimi hər ikisi azərbaycanlıdır;

2.Elxanın fikirləri kimi Nəsiminin də fikirləri müasir həyat hadisələri ilə səsləşir:

3.Əsərdə Elxanın "Allah mənim özümdədir"¹ deməsi ilə Nəsiminin "ənəlhəq" deməsi bir səslənir.

4.Əgər "Od gəlmi" ndə Elxan xürrəmilər hərəkatı ilə feodalizm qaydalarına qarşı çıxmışdırsa, "Nəsimi" əsərində Nəsimi bu qanun-qaydalara hüfufi təriqəti ilə çıxmışdır. Deməli, hər ikisi feodalizm qanun-qaydalarına qarşı çıxmışdılar.

Bir cəhət də çox maraqlıdır ki, Babəkin (Elxanın) rəhbərlik etdiyi xalq Xürrəmilər hərəkatı adı altında ərəb qoşunlarını igidliklə və qəhrəmanlıqla məğlub etmiş, islam dün-

¹ C.Cabbarlı, əsərləri I cild, Bakı, 1956. Səh.361.

yasını lərzəyə salmış və Şərqdə ərəb hökmranlığına ciddi zərbə endirmişdir.

Nəsimi həm də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastnındakı Uruzu xatırladır. Uruz qorxmaz bir igiddir. O, iki dəfə düşməne əsir düşür. Hər ikisində mərdliklə hərəkət edir.

Tayfanın, ailənin şərəfini hər şeydən üstün tutur. Cəngəldən asılıb qıyma-qıyma doğranmasına razı olur, amma düşmənin onlar üzərində ayaq almasına razı olmur.

Nəsimi də dastanda olan bu amalı, bu əqidəni daha da geniş mənada həqiqətə çevirib inkişaf etdirmiş, öz dövründə xalqa cəza verən Teymurilər hökmranlığına, eləcə də, xalqı cəhalətdə saxlayan islam dini ehkamlarına qarşı çıxmışdır. Nəsimi düşmənlərinə əsir düşmür. Amma buna baxmayaraq, Uruz kimi düşmənlərinin zülmkarlığına qarşı çıxaraq onlarla daim mübarizə aparmışdır.

Biz S.Vurğunun “Vaqif pyesində” Nəsiminin ölümünü xatırladan ştıxlərə

də rast gəlirik. Bu da yaqın ki, Nəsiminin ölməzlik rəmzi olmasından irəli gəlir.

“Vaqif” pyesindəki Vaqifin obrazına tək bir şəxsiyyətin – Molla Pənah Vaqifin proobrazı kimi baxmaq olmaz. Vaqif əsrlər boyu müxtəlif ədalətsizliklərlə qarşılaşan və bunlara qarşı mübarizə aparan fikir mühacidlərimizin, şair və ədiblərimizin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Vaqif öldürülərkən şeyxin “Şair, rəngində bir sarılıq var”, - deyə ona istehza etməsi, buna cavab olaraq Vaqifin “qafıl gün batanda rəngi saralar” deməsi və ümumən bu vəziyyətin təsviri bizə XIV əsr şairlərimizdən İmadəddin Nəsiminin ölüm səhnəsini xatırladır.”¹

Göründüyü kimi Nəsimiyə aid olan yuxarıdakı sözlər Vaqifə də aid edilmişdir. Bütün bunlar sübut edir ki, bunlar müxtəlif dövrlərdə yaşasalar da xarakterləri

¹ Bəxtiyar Vahabzadə, Səməd Vurğun (monoqrafiya), Bakı- 196, səh.268-269

ümumiləşdirilmiş, ruhən, mənəviyyatca birbirinə yaxın şəxslərdir.

Azərbaycan şerində, eləcə də ictimai fikir tarixində görkəmli yer tutan İ.Nəsimini şairlərimiz qələmlərinin qüdrəti və dərin kəsəri ilə yaşatmış, yaşadır və yaşadacaqlar.

Görkəmli dövlət xadimi, istedadlı şair Şah İsmayıl (1486-1524) yaradıcılığının təşəkkül və inkişafında Nəsiminin təsiri aydın nəzərə çarpır.¹

Ş.İ.Xətəinin öz sələflərindən olan Nəsimiyə dərin məhəbbət bəsləmiş, bu məhəbbəti isə aşağıdakı misralarla ifadə etmişdir:

Mehrü vəfa biri-birindən azdı,
Bəhlül bayquşliyin viranda gəzdi.
Seyyid Nəsimini zahidlər üzdü.
İncimədi həqdən gələn cəfayə.²

¹ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, üç cildə, I cild. Bakı-1960, səh.329

² M.Quluzadə. Nəsimi, namizədlik dissertasiyası, səh.97. qeyd: Dissertasiyanın makinada çapından

Şairlərdən S.Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə, F.Mehdi, Ə.Kərim, Q.Qasımzadə, E.Borçalı, Z.Vəfa və başqaları islam və feodal dünyasına qarşı üsyan edən, onun əxlaq normalarına qarşı çıxan Nəsiminin şeirlərində dəfələrlə xatırlamış və onun ecazkar obrazını yaratmışdılar. Bu cəhətdən S.Vurğunun “Azad ilham” şeiri xüsusi ilə maraqlıdır.

Şair bu şeirində dövrünün əzablarını, işgəncələrini görən, nalə çəkib, fəryad qoparan Füzulini, doğru söylədiyi üçün boynu vurulan Vaqifi və haqq danışmış fikrini açıq söylədiyi üçün dərisi soyulan Nəsimini xatırlayır. Onlarla özünü müqayisə edir. Görür ki, onlardan yalnız ilham azadlığına, ilham sərbəstliyinə görə üstündür. Deməli, şairin bir növ özü ilə onları müqayisə etməsi onların bir obraz kimi ucalmasına və xarakterinin açılmasına səbəb olmuşdur. “Füzuli doymadı göz yaşlarından”, yaxud “Gətir xatirinə

istifadə edilmişdir.

Vaqifi bir dәм, qırıldı qəlbində bir yurdun sazi” deyən şair tarixlər boyunca ölməz fikirləri və sözləri yadigar qalan Nəsimini belə xatırlayır:

Nəsimi zahidlə durdu üz-üzə
Söylədi: haqq adlı bir divan quraq;
Atdı pəncəsini gecə-gündüzə,
Boğdu həqiqəti sadə fırlıdaq. . .
Zahidin bir barmağın kəssəniz əgər,
Tanrı dediyinə arxa döndərər. . .

Bu miskin aşiqə baxın bir az da
Diri soyulsa da dözər, ağlamaz
Sən ey ülkərimiz, sönməz sənətkar!
Əsrlər boyunu gördü gözlərin;
Tarixlər boyunca qaldı yadigar
Ölməz fikirlərin, ölməz sözlərin!...

R.Rzanın “Nəsimiyə, Fizuliyə, Sabirə açıq məktub”¹ və “Nəsimiyə”² şeirləri də maraqlıdır. Şair birinci şeirində göstərir ki, sən 600 il bundan əvvəl Hələb meydanında öldünsə də, xalq səni unutmadı. Sən zamanəndən şikayət edib könlü qubarlı, dili gileyli yaşadınsa da, ölümsüz heykəlini ucaltdın. Xalqın qəlbində sən yurd-yuva saldın. Yaxud, “Nəsimiyə” şeirində deyir:

“Nəsimini dabanından soydular!”
Soydular!
Nəsimi yüz illərdən
bu günə diri gəldi.
Nəsimini soyanlar öldülər
öldükləri gün.
Bu dünən də beləydi,
bu gün də belədir.

¹ R.Rza. Kövrək budaqlar. Şeirləri, Bakı -1970. Səh.27.

² “Azərbaycan” jurnalı, 1970, № 3, Səh.103.

Sabah da bu sayaq
olacaq!

Deməli, Nəsimi ilə onun düşmənlərinin ölümünü müqayisə edib poetik bir dildə nəql edən şair Nəsimin ölümündə bir amal, bir mübarizlik görür.

Şair Zeynal Vəfa Nəsimini məsləki, əqidəsi yolunda dabanından soyulan, qana boyanan, dünyadan ən şərəfli bir ömür aparan, lakin milyonlarla ömürlərdə yenidən cahan gələn bir şair kimi təsvir edir. Şair Nəsimiyə aid yazdığı şeirlərin birində göstərir:

Sən heç vaxt dönmədin öz məsləkindən,
Dağ kimi dayandın darda, çətində.
Öldün bir zahidin qəzəbindən sən,
Doğuldun bir xalqın məhəbbətindən.¹

Ədib Nəsimiyə olan xalq məhəbbətini real təsir etmiş, onu ölməz bir şair kimi canlandırmışdır.

Şübhəsiz ki, başqa şairlər də Nəsimiyə həsr etdikləri əsərləri sənət süzgəcindən keçirərək ona yeni ruh, yeni təvərat verməklə bu əqidə mücəssəməsinin ölməz obrazına ölməzlik gətirmişdilər.

Xalq üçün yananlar heç vaxt kül olmur, unudulmur – demişlər. Onlar həmişə Dan-ko kimi ürəyini xalqın yolunda məşəl etmiş, Promitey kimi insanlara kömək olmuş, günəş kimi zərli şüalarını insanların üstündən əsirgəməmişdilər. Nəsimi də belə olmuşdur. Buna görə də sənətkarlarımız tərəfindən yaradılan canlı sənət əsərləri ilə Nəsiminin qranitindən tökülmüş möhkəm, əzəmətli və möhtəşəm abidəsi onu həmişə xalqımızın qəlbində yaşatmış, yaşadır və yaşadacaqdır.

1980-ci il

¹ "Ulduz" jurnalı, 1971, № 3, Səh.43

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN


~~~~~  
Çapa imzalanmışdır: 14.07.2014.

Formatı: 60x84  $\frac{1}{16}$ . Həcmi: 4 ç.v.

Sifariş 12. Tiraj 300.

«Təknur» MMC-nin mətbəəsində  
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.

~~~~~  
Mətbəənin direktoru: Ələkbər Məmmədov

~~~~~  
Mətbəə kitabın məzmununa və orfoqrafiyasına görə  
heç bir cavabdehlik daşımır!

~~~~~  
Ünvan: Bakı ş., Qanlı Gölün qərb sahili, 125
Telefon: 408-18-30

*Zahidin bir barmağın kəssən,
dönüb həqdən qaçar,
Gər bu miskin aşıqi,
sərpa soyarlar, ağlamaz.*